

Maar het is toch geen geheim, dat de secretaris van de Staten van Holland ambtshalve de genoemde functie bekleedde? De eerste onderstelling zal ongetwijfeld de juiste zijn, en de inhoud van de brief brengt dat ook mee.

Wat mij in de annotatie eigenlijk wel stoort, is de toelichting in deel II op tijdingen die Hooft ontvangen heeft uit Brussel en Antwerpen. De annotatie vat bondig samen: 'berichten uit België'. Was Geyl nog onder ons, dan zou deze nonchalance hem een vlijmscherp artikeltje in de pen gegeven hebben over de hardleersheid der Neerlandici, en welke historicus zou hem ongelijk gegeven hebben? In al hun uitvoerigheid tonen de noten toch wel, dat ze niet door historici zijn uitgedacht en geredigeerd. Juist Hoofts niet zeldzame politieke beschouwingen inspireren de uitgevers slechts tot tamelijk sober commentaar, dat soms geschreven is vanuit een traditie, die binnen de geschiedwetenschap weinig aanhang meer vindt. De aanduiding België voor de Zuidelijke Nederlanden is daarvan een voorbeeld, maar ook de visie op de partijverhoudingen in de Republiek. Hooft heeft zich nogal ingespannen voor de terugkeer van de remonstrantse ballingen, en daarover met Haagse heren gecorrespondeerd. Van één zo'n brief neem ik de samenvatting over. 'Voortgezet overleg over de beste manier om de amnestie in de Staten van Holland aangenomen te krijgen zonder een protestbeweging onder de contra-remonstranten uit te lokken. De voorstanders zitten in hoofdzaak onder de regenten, de tegenstanders onder de door de predikanten geleide volksklasse. Vandaar het streven naar een snelle, min of meer onderhandse afdoening' (I, 584). Maar het probleem was juist, dat de tegenstanders wel degelijk ook in de Staten van Holland zaten, en daar waarschijnlijk de meerderheid vormden. Hoofts vijanden zijn de mensen van de consistoriale regentenpartij. Predikanten, volksklassen en protestbewegingen worden in de bewuste brief helemaal niet genoemd. Men kan ze alleen in de tekst vinden door uit te gaan van het axioma, dat calvinisme en regentenstatus niet samen konden gaan.

Het is waar dat Hooft zelf tot zulke misverstanden aanleiding geeft. Hooft bezit wel de deugden en vooroordelen van de regentenstand, maar hij staat buiten het politieke bedrijf, en weet niet hoe in Den Haag beslissingen tot stand komen. Hij gelooft werkelijk dat de Staten-Generaal wel zomaar zonder last en ruggespraak zullen instemmen met de terugkeer van de remonstranten (I, 582). Hoofts politieke naïviteit doet niet onsympathiek aan, maar ze voegt wel een risico toe aan de uitgave van zijn correspondentie. Zijn kijk op de tijd kan gemakkelijk te veel gezag krijgen, vooral voor gebruikers die de zeventiende eeuw voornamelijk kennen en bestuderen vanuit de cultuurgeschiedenis. De annotatie hoeft dat risico niet op te heffen door het scheppen van een belerend tegenwicht. Maar ze moet zeker niet het misverstand versterken door Hoofts onkunde voor politieke wijsheid te verslijten: dan liever helemaal geen commentaar.

De kwaliteit van een bronnenuitgave hangt echter niet af van de noten, doch van de zorg die aan de tekst is besteed. Daarom is dit een model-uitgave, ook al zijn er een paar minder gelukkige noten aan te wijzen onder de vele die bijdragen tot een beter begrip. De tekst geeft nauwkeurig weer wat Hooft en zijn correspondenten elkaar hebben geschreven. Daarmee kan de editie de toets van de strengste kritiek doorstaan. Het overige is bijzaak en verfraaiing des levens.

A.Th. vanDeursen

L. Brouwers, *De jezuiteten te Brussel 1586-1773-1833* (Mechelen: Huis van Leliëndaal, 1979, 147 blz., BF200,-).

L. Brouwers s.j. was door zijn gedegen studies over zijn ordegenoot Carolus Scribani

(1629) en door zijn publikaties over de geschiedenis van de Jezuitenkloosters te Antwerpen en te Mechelen aangewezen voor deze monografie over de Jezuitenhuizen te Brussel.

Pas laattijdig, in 1586, hebben de jezuiten zich in de toenmalige hoofdstad gevestigd. De periode van de afschaffing van de Sociëteit in de Zuidelijke Nederlanden (1773-1833) uitgezonderd, zijn de paters steeds te Brussel actief gebleven. Het boek valt dan ook uiteen in twee delen: tien hoofdstukken over de periode vóór 1773 en vijf over de jaren na 1833. Naast algemene en bijzondere werken over de geschiedenis van de orde en van de stad Brussel, raadpleegde de auteur ook een aantal archiefdocumenten van het Brusselse klooster. In het bijzonder worden uit de onuitgegeven jaarverslagen van het college uitvoerige citaten meegedeeld.

In de eerste plaats geschreven voor het brede publiek heeft deze kloostergeschiedenis ook historici van zeer diverse pluimage heel wat te bieden: De jezuiten hebben nu eenmaal een zeer belangrijke rol in het religieuze, culturele en sociale leven gespeeld. Zo neemt het Brusselse klooster in de geschiedenis van de barokschilderkunst en -bouwkunst, ondermeer met de bouw van de nu verdwenen jezuitenkerk van broeder Hoeymaker en architect Francart, een merkwaardige plaats in. Ook de hoofdstukken over het humanioracollege onder het ancien régime en over de middelbare onderwijsinstellingen in de Belgische hoofdstad zullen velen dienstig zijn. In het bijzonder de bladzijden over de deelname van de paters en hun leerlingen aan het stedelijke openbare leven, mede door hun toneelopvoeringen en stoeten, bieden een overvloed aan typerende details nopens de maatschappij van het ancien régime. Dit geldt mogelijk nog meer voor de concrete schildering van het apostolaat der Brusselse paters en van hun invloed op het religieuze leven en de specifieke vormen van vroomheid van de Brusselse bevolking. Daarbij wordt heel wat cijfermateriaal benut. Kwantitatieve gegevens, ondermeer over uitgereikte communies, ingeschreven collegeleerlingen en kloosterroepingen, illustreren de afname van de greep van de jezuiten op de geesten te Brussel vanaf de jaren tachtig van de zeventiende eeuw. De aangevoerde verklaringselementen konden ons echter niet volledig overtuigen; men moet bijvoorbeeld te Brussel al ten minste vanaf 1740 eerder met een bevolkingsgroei dan met een bevolkingsafname rekening houden. Over de geschiedenis van het verscheurde geestesleven en van de sociale bewegingen in de negentiende eeuw biedt dit werk niet te verwaarlozen materiaal, met name over de activiteiten van de Brusselse jezuiten voor een verzoening van geloof en wetenschap.

Het boek van pater Brouwers kan dus door niemand verwaarloosd worden. Men zal allicht begrijpen dat hij over de kerk en over zijn orde en haar leden soms een ietwat apologetische en hagiografische toon aanslaat. Dit weerhoudt hem er niet van ook minder schitterende episodes uit de geschiedenis van de Brusselse kloosters, zoals inwendige spanningen, wrijvingen met de overige clerus, mogelijke excessen in het nastreven van het goede doel, weer te geven. Zo leest men met enige verbazing dat de jezuiten vaak ook met tegenkantingen hadden af te rekenen, zo bijvoorbeeld bij hun eerste plannen om te Brussel een humanioracollege op te richten. Deze werden tijdelijk gedwarsboomd door de ambachtsnaties die de stad geen bijkomende financiële last ten behoeve van een elite-school wilden opleggen! De auteur erkent zelfs dat de jezuiten in verband met de snelle verfransing van Brussel niet helemaal vrij uitgaan. Al worden dergelijke negatieve klanken meteen in een ander perspectief geplaatst en gerelativeerd, hun aanwezigheid bewijst dat dit boek niet een louter hagiografische brochure is en dat de Brusselse paters, die ook de beroemde Bollandisten in hun rangen telden, in deze auteur een historicus hebben gevonden die zich hun wetenschappelijke eerlijkheid waardig betoont.

R.vanUytven

J. R. Bruijn en E.S. van Eyck van Heslinga, *Muiterij. Oproeren berechting opscheppen van de VOC* (Haarlem: De Boer Maritiem, 1980, 182 blz., geïll. f49,50, ISBN9022818446).

Oproer is in de mode. Nu revoluties en opstanden wat doodgepraat lijken, zijn de geïsoleerde, min of meer massale, meestal kortstondige uitingen van politiek of sociaal 'protest' in de belangstelling gekomen. Mogelijk geïnspireerd door de laatste, contestatierijke decennia zijn ook de historici zich in dit diffuse fenomeen gaan verdiepen. En niet zodra zijn er een paar artikelen verschenen, of de bloemlezers staan klaar om, onder hun naam, het werk van creatieve collega's snel door te geven aan een grotere groep popelende consumenten.

Opvallend bij al die uitingen van sociaal protest uit vroeger dagen is de smalle marge (als die er al was) tussen werkstaking en criminele verstoring van de openbare orde. Een demonstratieve werkonderbreking van Leidse lakenbereiders, die bovendien over eisen voor loonsverhoging gingen vergaderen, kon gemakkelijk uit de hand lopen. De overheid maakte daarmee korte metten in onze Gouden Eeuw: men neigde ertoe de (zoals dat gaat) nogal willekeurig gegrepen 'leiders' met de dood te straffen wegens... 'muiterij'! Zie N.W. Posthumus, ed., *Bescheiden betreffende de provinciale organisatie der Hollandsche lakenbereiders (Droogscheerderssynode)* (Utrecht, 1917) *passim*. Weliswaar gaat het in de hier aan te kondigen bundel eerder om 'muiterij' zoals die thans in het spraakgebruik ligt bestorven - namelijk op schepen, in het leger -, maar toch bestaat nog een opvallende affiniteit tussen beide typen. Eerst echter iets over de vorm van het boek, die bij de beoordeling een rol moet spelen. Het gaat om een bundel van negen artikelen voortgekomen uit een doctoraalcollege zeeschiedenis te Leiden. Voor zeven ervan zijn de student-auteurs zelf verantwoordelijk, zegt de inleiding. De 'samenstellers' nemen de inleiding, het eerste en het achtste hoofdstuk voor hun rekening. (Het lijkt er dus op dat achter de namen der samenstellers op het titelblad 'eds' is weggevallen).

Onder de zestien behandelde muiterijen - men had er veertig verzameld (8) en één verslag is elders gepubliceerd - vindt men er diverse die met een werkstaking begonnen. Dat is niet verwonderlijk, want de enige andere optie die ontevredenen hadden, was: onmiddellijk, gewapenderhand een machtsgreep te doen. De grieven die de vaak niet-Nederlandse soldaten of bemanningsleden koesterden, lagen veelal op het vlak der verzorging en behandeling. Verbijsterend is de grove wijze waarop de hogere strata van de scheepsbemanning de lagere behandelden. Tevoren waren deze lieden dan nog op een heel vreemde manier 'geronseld' (Om van de Aziaten of slaven maar te zwijgen). In sommige gevallen ontstond de onvrede door onverwachte, eenzijdige - hooguit in heel algemene termen door de Artikelbrief gedekte - wijzigingen in bestemming van het schip of in de arbeidsvoorwaarden. 'Romantiek' is aan dat zeemansbestaan ten enemale vreemd. De justitie (een eenvoudige scheepsraad of een wat serieuzer, speciaal aangestelde, krijgsraad) reageerde ook ter zee 'selectief'. Enkele belhamels werden als voorbeeld op weinig verheffende wijze ter dood gebracht. Uit deze onderzoeksverslagen krijgt men wel de indruk dat doorgaans gepoogd werd een behoorlijke schriftelijke procesvoering te garanderen. Het zonder vorm van proces overboord gooien van muitende slaven of Chinezen in 1783 van 'Slot ter Hoge' en 'Java' werd noch in patria noch in Batavia kritikloos aanvaard. Sancties bleven overigens uit.

1. J.R. Verbeek, 'Muiterij op het fregat 'Venus', 1779', *Mededelingen van de Nederlandse vereniging voor zeeschiedenis*, XXXVIII (augustus 1979) 19-39.